

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA INTELLEKTUAL MULK HUQUQLARINI HIMOYA QILISHNING HUQUQIY MUAMMOLARI VA YECHIMLARI

Sarsenbaeva Ellada Tengeltaevna

Qoraqalpoq davlat universiteti Yuridika fakulteti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15282666>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 20-Aprel 2025 yil

Ma'qullandi: 23-Aprel 2025 yil

Nashr qilindi: 27-Aprel 2025 yil

KEYWORDS

Intellektual mulk, mualliflik
huquqi, raqamli iqtisodiyot,
internet, huquqiy himoya,
piratlik, domen nomi, dasturiy
ta'minot, O'zbekiston
qonunchiligi, WIPO.

ABSTRACT

Mazkur maqolada O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi sharoitida intellektual mulk huquqlarini (IMH) himoya qilishning dolzarb huquqiy muammolari va ularni bartaraf etish yo'llari tahlil qilinadi. Milliy qonunchilik bazasi (Fuqarolik kodeksi, maxsus qonunlar) ko'rib chiqilib, raqamli muhitda yuzaga kelayotgan asosiy qiyinchiliklar, jumladan, internet-piratlik, dasturiy ta'minot va ma'lumotlar bazalarini himoya qilishning o'ziga xosliklari, elektron tijoratdagi huquqbuzarliklar yoritiladi. Mavjud huquqiy yechimlar, qonunchilikni takomillashtirish istiqbollari hamda xalqaro standartlarga, xususan, Butunjahon intellektual mulk tashkiloti (WIPO) shartnomalariga moslashish zarurati muhokama qilinadi. Maqola xulosasida raqamli davr talablariga javob beradigan samarali IMH himoyasi tizimini yaratish uchun qonunchilik va huquqni qo'llash amaliyotini doimiy ravishda takomillashtirib borish lozimligi ta'kidlanadi.

O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi ijtimoiy-iqtisodiy hayotning barcha jabhalariga, shu jumladan intellektual mulk (IM) sohasiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Internet texnologiyalari, dasturiy ta'minot, elektron tijorat va boshqa raqamli vositalarning keng tarqalishi ijodiy faoliyat natijalarini yaratish, tarqatish va ulardan foydalanishda yangi imkoniyatlar ochish bilan birga, ularning huquqiy himoyasi borasida ham yangi va murakkab muammolarni keltirib chiqarmoqda.

Raqamli muhitda intellektual mulk huquqlarini (IMH) samarali himoya qilish innovatsiyalarni rag'batlantirish, iqtisodiy o'sishni ta'minlash, investitsion jozibadorlikni oshirish ⁵ hamda O'zbekistonning xalqaro majburiyatlarini ⁸ bajarish nuqtai nazaridan muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu sharoitda milliy qonunchilikni zamonaviy talablarga moslashtirish va huquqni qo'llash amaliyotini takomillashtirish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi – O'zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyot sharoitida IMHni himoya qilishning asosiy huquqiy muammolarini tahlil qilish va ularni bartaraf etish bo'yicha mavjud yechimlar hamda istiqbolli yo'nalishlarni ko'rsatib berishdan iborat. Buning uchun milliy qonunchilik bazasi tahlil qilinadi, raqamli muhitdagi asosiy

muammolar aniqlanadi va ularning huquqiy yechimlari, shu jumladan xalqaro tajriba asosida ko'rib chiqiladi.

O'zbekiston respublikasida intellektual mulk huquqlarini tartibga soluvchi asosiy qonun hujjatlari va ularning raqamli muhitga taalluqliligi. O'zbekistonda intellektual mulk huquqlarini tartibga soluvchi mustahkam qonunchilik bazasi shakllantirilgan. Bu bazaning asosini O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi (FK) tashkil etadi. FK intellektual faoliyat natijalariga bo'lgan mutlaq huquqlarni (97-modda), xizmat va tijorat sirini (98-modda) e'tirof etadi hamda mualliflik huquqi (63-bob), turdosh huquqlar (64-bob), patent huquqi (ixtiro, foydali model, sanoat namunasi – 65-bob), tovar belgilari (68-bob), kompyuter dasturlari va ma'lumotlar bazalari (71-bob) kabi IM obyektlariga oid asosiy qoidalarni belgilaydi. FK, shuningdek, elektron tijorat va raqamli litsenziyalash uchun muhim bo'lgan bitimlarning shakli va shartnoma tuzishning umumiy qoidalarini (105-108, 366, 367, 370-moddalar) o'z ichiga oladi. 1995-1996 yillarda qabul qilingan FK maxsus qonunlarning rivojlanishi uchun poydevor bo'lib xizmat qilgan bo'lsa-da, raqamli texnologiyalarning keyingi shiddatli rivojlanishi uning ayrim normalarini zamonaviy talablarga moslashtirish, jumladan, sun'iy intellekt tomonidan yaratilgan obyektlar kabi yangi hodisalarni tartibga solish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

FK normalarini rivojlantiruvchi maxsus qonunlar ham qabul qilingan. "Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to'g'risida"gi Qonun (2006 y.) fan, adabiyot va san'at asarlari, shu jumladan EHM uchun dasturlar va ma'lumotlar bazalarining huquqiy himoyasini batafsil tartibga soladi. Ushbu qonun asarlarni takrorlash (shu jumladan, EHM xotirasiga yozish), tarqatish, barchaning e'tiboriga yetkazish (internetda joylashtirish) kabi raqamli muhitga xos bo'lgan mutlaq huquqlarni belgilaydi. Qonunning qabul qilinishi va takomillashtirilishi O'zbekistonning Butunjahon intellektual mulk tashkilotining (WIPO) "Internet Shartnomalari" (Mualliflik huquqi to'g'risidagi shartnoma (WCT) va Ijrolar va fonogrammalar to'g'risidagi shartnoma (WPPT)) kabi xalqaro majburiyatlarni bajarishga intilishini ko'rsatadi. O'zbekiston ushbu muhim shartnomalarga 2019 yilda qo'shilgan, bu xalqaro hamjamiyat tomonidan ijobiy baholangan, ammo ularning normalarini milliy qonunchilikka to'liq implementatsiya qilish dolzarbligicha qolmoqda.

"Tovar belgilari, xizmat ko'rsatish belgilari va tovar kelib chiqqan joy nomlari to'g'risida"gi Qonun va "Ixtirolar, foydali modellar va sanoat namunalari to'g'risida"gi Qonun ham raqamli iqtisodiyot uchun muhim ahamiyatga ega. Tovar belgilariga oid qonunchilik domen nomlari bilan bog'liq nizolar va elektron tijoratdagi kontrafakt muammolarini hal qilishda qo'llanilsa, ixtirolar to'g'risidagi qonunchilik dasturiy ta'minot bilan bog'liq texnik yechimlar yoki raqamli interfeys dizaynlarini himoya qilish imkonini berishi mumkin.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida intellektual mulk huquqlarini himoya qilishning asosiy huquqiy muammolari. Raqamli texnologiyalarning keng qo'llanilishi IMH himoyasi sohasida bir qator o'tkir muammolarni keltirib chiqardi:

1. **Internet-piratlik:** Raqamli kontentni (musiqa, filmlar, kitoblar, dasturiy ta'minot) ruxsatsiz nusxalash va internet orqali osonlik bilan tarqatish huquq egalari katta moliyaviy zarar yetkazmoqda. Mualliflik huquqini himoya qiluvchi texnik vositalarni (TPM/DRM) chetlab o'tish holatlari ham keng tarqalgan.

2. **Domen nomlari bilan bog'liq nizolar:** Tovar belgilariga o'xshash domen nomlarini egallab olish (kiberskvotting) va ulardan noqonuniy foydalanish holatlari

uchramoqda.

3. **Dasturiy ta'minot va ma'lumotlar bazalarini himoya qilishning murakkabligi:** Dasturiy ta'minotni faqat mualliflik huquqi bilan himoya qilish uning funksional jihatlarini qamrab olmasligi mumkin. Ma'lumotlar bazalarini himoya qilish uchun maxsus (sui generis) huquqiy mexanizmlarning samaradorligi ham muhokama qilinmoqda.

4. **Elektron tijoratdagi kontrafakt:** Onlayn platformalarda soxta, kontrafakt mahsulotlarning sotilishi iste'molchilar huquqlarini buzish bilan birga, halol tadbirkorlar va brend egalari zarar yetkazmoqda. Garchi O'zbekistonda "Elektron tijorat to'g'risida"gi qonun (yangi tahriri 2022 yilda qabul qilingan) mavjud bo'lsa-da, unda IMHni himoya qilish mexanizmlari yetarli darajada aniq belgilanmaganligi amaliy muammolarni keltirib chiqarmoqda.

5. **Sun'iy intellekt (SI) va IMH:** SI tomonidan yaratilgan asarlarning (matn, musiqa, tasvir) huquqiy maqomi, ularning muallifi kim ekanligi va ularga qanday huquqiy rejim qo'llanilishi masalasi nafaqat O'zbekistonda, balki butun dunyoda dolzarb bo'lib, milliy qonunchilikda hali o'z yechimini topmagan. Bu masala global tendensiyalarga mos ravishda O'zbekiston uchun ham yangi va muhim yo'nalish hisoblanadi.

Muammolarning huquqiy yechimlari va xalqaro tajriba. Yuqorida qayd etilgan muammolarni hal etish uchun kompleks yondashuv talab etiladi:

- Qonunchilikni takomillashtirish: FK va IM sohasidagi maxsus qonunlarni raqamli muhit talablariga moslashtirish, mavjud bo'shliqlarni to'ldirish zarur. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 26-apreldagi PQ-221-son qarori bilan tasdiqlangan "2022 — 2026-yillarda O'zbekiston Respublikasida intellektual mulk sohasini rivojlantirish strategiyasi" doirasida qonunchilikni takomillashtirish bo'yicha aniq vazifalar belgilangan. Intellektual mulk kodeksini qabul qilish istiqboli ham mavjud.

- Huquqni qo'llash amaliyotini kuchaytirish: Sudlar va huquqni muhofaza qiluvchi organlarning IMH buzilishiga oid ishlarni ko'rib chiqish bo'yicha salohiyatini oshirish, kontrafakt va piratlikka qarshi kurashni kuchaytirish muhim.⁸ Bojxona organlarining IMHni himoya qilishdagi rolini, jumladan, huquq egasining arizasisiz ham choralari ko'rish ("ex officio") mexanizmini joriy etish va takomillashtirish lozim.

- Texnik himoya vositalarini qo'llash: Huquq egalari o'z asarlarini himoya qilish uchun texnologik choralarni (TPM/DRM) qo'llashga rag'batlantirish va bunday choralarni chetlab o'tishga qaratilgan harakatlarga qarshi samarali kurashish mexanizmlarini yaratish kerak.

- Xalqaro hamkorlik: O'zbekistonning WIPO shartnomalari, jumladan, WCT va WPPTga hamda sanoat mulki obyektlarini xalqaro ro'yxatga olish tizimlariga (Madrid bitimi Bayonnomasi, Gaaga tizimi) a'zoligi xalqaro standartlarni joriy etish va global raqamli iqtisodiyotga integratsiyalashuv uchun muhim qadamdir. Bu mamlakatning investitsion jozibadorligini oshirishga qaratilgan strategik yo'nalishini ko'rsatadi. Ushbu xalqaro majburiyatlarning milliy qonunchilik va amaliyotda to'liq aks etishini ta'minlash zarur.

Xulosa

Raqamli iqtisodiyot O'zbekistonda intellektual mulk huquqlarini himoya qilish tizimi oldiga yangi va murakkab vazifalarni qo'ymoqda. Mavjud milliy qonunchilik bazasi ushbu sohani tartibga solish uchun asos bo'lib xizmat qilsa-da, raqamli muhitning o'ziga xos xususiyatlarini, jumladan, internet-piratlik, dasturiy ta'minot va ma'lumotlar bazalarini himoya qilishning nozik jihatlari, elektron tijoratdagi huquqbuzarliklar hamda sun'iy intellekt

bilan bog'liq yangi masalalarni hisobga olgan holda uni doimiy ravishda takomillashtirib borish talab etiladi.

Huquqiy yechimlar nafaqat qonunchilikni yangilash, balki huquqni qo'llash amaliyotini kuchaytirish, zamonaviy texnik himoya vositalaridan foydalanishni rag'batlantirish va xalqaro hamkorlikni faollashtirishni ham o'z ichiga olishi lozim. Shu bilan birga, jamiyatda intellektual mulkka, ijodiy mehnat natijalariga nisbatan hurmat madaniyatini shakllantirish va aholining huquqiy savodxonligini oshirish raqamli iqtisodiyot sharoitida IMHni samarali himoya qilishning muhim shartidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi (Lex.uz). URL: <https://lex.uz/acts/111189>
2. O'zbekiston Respublikasining "Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to'g'risida"gi Qonuni (O'RQ-42-son, 20.07.2006 y.). Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi (Lex.uz). URL: <https://lex.uz/docs/1022944>
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 26-apreldagi "Intellektual mulk sohasini yanada rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-221-son qarori. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 26.04.2022 y., 07/22/221/0357-son. URL: <https://lex.uz/docs/5987120>
4. O'zbekiston Respublikasining "Elektron tijorat to'g'risida"gi Qonuni (O'RQ-792-son, 29.09.2022 y.). Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 30.09.2022 y., 03/22/792/0889-son. URL: <https://lex.uz/docs/6213382>
5. O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 16-fevraldagi "Butunjahon intellektual mulk tashkilotining Mualliflik huquqi bo'yicha shartnomasiga (Jeneva, 1996-yil 20-dekabr) O'zbekiston Respublikasining qo'shilishi to'g'risida"gi O'RQ-520-son Qonuni. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 17.02.2019 y., 03/19/520/2608-son. URL: <https://lex.uz/docs/4202188>